

Environmentálna stratégia mestského životného prostredia

Mestská populácia

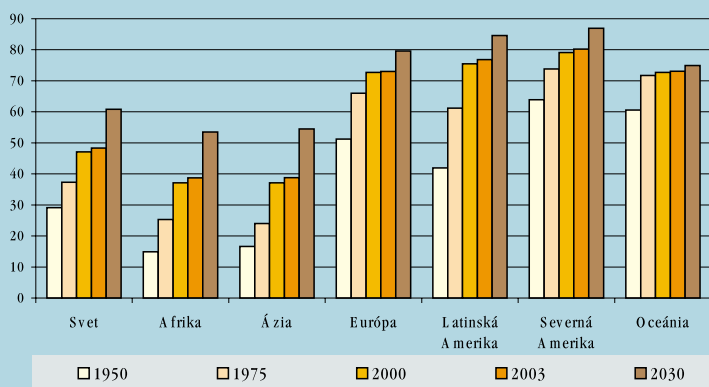
Počet obyvateľstva žijúceho v mestských sídlach neustále rastie. V celosvetovom meradle je počet obyvateľov miest v roku 2003 (3,04 miliardy) oproti roku 1950 4-krát väčší. Situácia sa líši medzi jednotlivými svetadielmi, ale hlavne medzi rozvojovými a rozvinutými krajinami, kde je tempo urbanizácie podstatne vyššie. Svetovú populáciu v roku 2003 tvorilo 6,3 miliárd obyvateľov. Množstvo mestskej populácie rastie rýchlejšie ako celkové množstvo svetovej populácie. Približne 3 miliardy obyvateľov žije v mestských sídlach (48 %), z toho väčšina žije v menších mestách a len 5 % svetovej populácie žije vo veľkomestách (s počtom obyvateľov viac ako 10 miliónov). V roku 2030 je mestská populácia odhadovaná na 5 miliárd (pozri graf).

Približne 73 % populácie Európskej únie žije v mestách (príčom sa mestské prostredie chápe v širšom zmysle - mestské aglomerácie, zahŕňajúce všetky typy urbánneho prostredia). Mestské sídla sa preto stávajú miestami, kde environmentálne problémy najviac ovplyvňujú kvalitu života obyvateľov. Ochrana životného prostredia patrí ku kľúčovým prioritám nielen vo vzťahu k zabezpečeniu kvality života mestského obyvateľstva, ale aj k dosiahnutiu udržateľného rozvoja mesta. Určite aj z týchto dôvodov vzniklo v Európe za posledné obdobie viacero dokumentov a iniciatív v oblasti trvalo udržateľného rozvoja (TUR) miest.

Medzinárodné aktivity

Projekt *Zdravé mestá* je organizovaný od r. 1986 WHO (Svetovou zdravotníckou organizáciou), ktorá je členom Európskej kampane udržateľných miest. Podieľa sa na rozvoji Miestnej agendy 21 v oblasti zdravia a životného prostredia. Do projektu sa zapojilo 70 miest Európy a viac ako 800 miest sveta. Slovensko je do tohto projektu zapojené od roku 1990 a v roku 1994 vznikla Asociácia zdravých miest (AZMS) so sídlom v Košiciach. Je registrovaná ako záujmové združenie miest a obcí, ktorá v roku 2003 mala 15 riadnych členov (*Bratislava, Banská Bystrica, Košice, Liptovský Mikuláš, Martin, Nitra, Prešov, Stará Ľubovňa, Trenčín, Trnava, Turčianske Teplice, Zvolen, Levice, Spišská Nová ves a Hronské Kľačany*) a 5 registrovaných pozorovateľov. Mestá vyvíjajú celý rad aktivít vrátane *Profilov zdravia miest a Plánov zdravia miest*, ktoré riešia potreby zraniteľných skupín, zdravia, životného prostredia a Agendy 21.

Percento populácie žijúce v mestských sídlach v rokoch 1950 - 2003 a odhad na rok 2030

Zdroj: OSN

- **Zelený dokument o mestskom životnom prostredí** (Green Paper on the Urban Environment) 1990 prezentuje prehľad základných problémov a výziev.

- **Expertná skupina EÚ pre mestské životné prostredie** (1991)
- **1. európska konferencia o udržateľných mestách v Aalborgu (Dánsko) 1994**

Aalberská charta - charta európskych miest a obcí pre TUR, navrhuje sústavu krokov vedúcich k príprave akčného plánu Miestnej agendy 21.

- **Európska kampaň udržateľných miest** - vznikla na základe kapitoly 28 Agendy 21 a 5. akčného environmentálneho programu Európskej komisie a bola odštartovaná po aalberskej konferencii. Kampaň sa zameriava na podporu TUR, a to formou podpory Miestnej agendy 21, na posilňovanie partnerstiev v miestnej komunite a medzi miestnymi samosprávami. V prvej etape viac ako 200 miestnych samospráv podpísalo chartu, a tým sa zaviazalo k vypracovaniu miestneho akčného plánu pre udržateľný rozvoj. Kampaň koordinuje veľké európske siete miestnych samospráv (Rada EÚ miest a regiónov, EURO-CITIES - Európska asociácia metropolitných miest, Medzinárodná rada pre miestne environmentálne iniciatívy - ICLEI, Organizácia zjednotených miest - UTO a projekt Zdravé mestá) a iniciuje viacero aktivít, ktoré zahŕňajú školiacu a publikačnú činnosť, vrátane prípravy metodík o miestnom plánovaní.

Na Slovensku len dve mestá ratifikovali Aalberskú chartu a ich záväzky sú skôr v deklaratívnej rovine (*Poprad, Banská Bystrica*). Popri aalberskom procese v slovenských mestách existujú aj iné aktivity zamerané na podpo-

ru TUR. Patrí k nim napríklad aj projekt Brundtlandského mesta Rajec zameraný na problematiku udržateľnej komunálnej energetiky, rozvojové aktivity na hornom Liptove atď.

- **2. konferencia v Lisabone 1996** zhodnotila pokrok európskych miest smerom k TUR, kde sa prijal Lisabonský akčný plán - od charty k akcii. Tento stanovil používanie indikátorov TUR na opísanie aktuálneho stavu a hodnotenia vývoja.

- **Konferencia v Sofii 1998** sa zaoberala otázkou šírenia konceptu TUR miest v postkomunistických krajinách v strednej a východnej Európe, výstupom bola Sofijská deklarácia.

- **3. konferencia v Hannoveri 2000**, na ktorej odštartoval projekt *Towards a Local Sustainability Profile - European Common Indicators*, ktorý predstavuje vyhodnocovanie miest pomocou tzv. spoločných európskych indikátorov.

- **4. konferencia Aalborg + 10 (2004)** - vyše tisíc účastníkov, zástupcov 110 samospráv, na záver prijalo tzv. Aalberské záväzky, dotýkajúce sa 10-tich oblastí TUR na lokálnej úrovni (podpisom potvrdilo 100 miest a obcí), nadväzujú na predchádzajúce dokumenty Európskej kampane za udržateľné mestá a obce, tzn. Aalberskú chartu, Lisabonský akčný plán, Hannoveriskú výzvu a Johannesburskú výzvu. Mestá, ktoré prijali Aalberské záväzky, si zároveň stanovili konkrétne ciele, ktoré sa budú snažiť dosiahnuť pri svojom úsilí o udržateľný rozvoj.

- Európska komisia vydala dokument *Smerom k tematickej stratégii mestského životného prostredia* (Brusel, 2004). Tematická stratégia mestského životného prostredia je súčasťou 6. environmentálneho akčného programu, ktorý je pre Slovenskú republiku záväzný.

Tematická stratégia mestského životného prostredia

Tento návrh tematickej stratégie je v súčasnej dobe najnovšou smerodajnou dokumentáciou. Spôsob akým

sa využíva územie v mestských oblastiach má zásadný vplyv na charakter mesta, jeho profil z hľadiska životného prostredia a kvalitu života, ktorú poskytuje svojim obyvateľom. Je nevyhnutné, aby rozhodnutia o využití územia chránili identitu mesta, kultúrne dedičstvo, historickú sieť ulíc, zeleň a biodiverzitu.

Veľkým problémom rozvoja miest je ich živelný rast. Mestá sa priestorovo rozširujú do vidieckych oblastí rýchlejším tempom, ako je tempo rastu ich populácie. Plochy zelene sa postupne nahrádzajú riedkou obytnou zástavbou a objektmi s komerčným využitím. Priestorové rozširovanie územia mesta vyvoláva potrebu cestovať a zvyšuje závislosť na individuálnej doprave, čo vedie k problémom v plynulosti dopravy, vyššej spotrebe energií a vyššiemu znečisteniu ovzdušia emisiami. S plošným rastom miest súvisí aj zmena funkčného využívania vnútorných priestorov mesta, v ktorých sa často nachádzajú rozsiahle plochy nevyužívanej opustenej pôdy a značný počet opustených nemovitostí, ktorým je potrebné hľadať novú funkčnú náplň a produktívne využívanie, aby sa zoslabil tlak na novú výstavbu mimo mestských oblastí.

V bežnej praxi sa stretávame s tým, že rozličné plánovacie a rozvojové dokumenty a záväzné predpisy riešia len jednu zložku (voda, ovzdušie, odpady...) bez vzájomného prepojenia a sú nezávisle riadené jednotlivými oddeleniami samosprávy. Preto je nevyhnutné zavedenie integrovaného prístupu k riešeniu všetkých problémov v danom území pomocou strategického plánu rozvoja mesta, s cieľom dosiahnutia jeho udržateľného rozvoja. Cieľom tematickej stratégie je podporovať integrovaný horizontálny prístup naprieč politikami EÚ a zlepšovať kvalitu mestského životného prostredia, berúc do úvahy dosiahnutý pokrok v realizácii existujúceho rámca spolupráce a v prípade potreby ho prehodnocovať a zamerať sa na: *podporu Miestnej agendy 21, znižovanie väzby medzi hospodárskym rastom a dopytom po osobnej preprave, potrebu zvýšeného podielu verejnej, železničnej, vnútrozemskej vodnej, pešej a cyklistickej dopravy, ďalej na potrebu vysporiadať sa s narastajúcim objemom prepravy a dosiahnuť výrazného oddelenia rastu prepravy a rastu HDP, ako aj na podporu používania nízkoemisných vozidiel, vrátane zohľadňovania indikátorov mestského životného prostredia*. Tematická stratégia sa sústreďuje na štyri hlavné oblasti, ktoré sú zásadné pre dlhodobú udržateľnosť miest: *trvalo udržateľné riadenie miest, trvalo udržateľná mestská doprava, trvalo udržateľná výstavba a trvalo udržateľné urbanistické plánovanie*.

K hlavným príčinám súčasného nepriaznivého stavu životného prostredia v mestách patrí nedostatočné posúdenie vplyvov na životné prostredie a obchádzanie systematického plánovania smerujúceho k vysokej kvalite mestského životného prostredia, čo má negatívny vplyv na životné prostredie, ekonomiku mesta a jeho obyvateľov. Plánovanie vysokej miery ochrany životného prostredia je jedným z kľúčových prvkov pre dosiahnutie TUR a pre zaistenie vysokej kvality života obyvateľov európskych miest. Tematická stratégia odporúča, aby sa problematika mestského životného prostredia riešila na úrovni mestských samospráv pomocou tzv. *environmentálneho plánu mesta (EPM)*. EPM predstavuje strategický dokument, ktorý obsahuje návrh cieľov, úloh a procesov, ktoré by mali viesť mesto smerom k TUR, mal by pomôcť pri integrovaní súčasných odborov životného prostredia s relevantnými sektorovými politikami ako územné plánovanie a doprava. Dôraz musí byť kladený na vypracovanie akčného programu s konkrétnymi opatreniami a presnými termínmi, určením zodpovednosti,

systemom monitorovania a vyhodnocovaním výsledkov. V návrhu tematickej stratégie je stanovená povinnosť spracovávať plány environmentálneho manažérstva pre všetky hlavné mestá a mestá nad 100 000 obyvateľov. V SR by sa to týkalo len Bratislavy a Košíc.

Mestá v SR

Podmienky rozvoja osídlenia na Slovensku

Po roku 1945 bolo na Slovensku iba jedno mesto nad stotisíc obyvateľov a nové krajské mestá až do roku 1960 neprekročili 30-tisícovú hranicu. Dnešné významnejšie slovenské mestá už prekročili 500-tisícovú hranicu (Bratislava), 200-tisícovú (Košice), 5 miest 80-tisícovú atď., čo sa výrazne prejavilo v krajine. Niektoré z najväčších miest prekročili svoj pôvodný krajinný rámec a preliali sa do novej krajinej oblasti (Bratislava, Banská Bystrica a iné). Z niektorých miest pri rieke (Bratislava, Nitra) sa stali mestá na rieke. Aj sídla vidieckeho typu týmto spôsobom splynuli do celých sídelných pásov (napr. medzi Nitrou a Topoľčanmi).

Prostredie mesta veľmi postihla hromadná, typizovaná bytová výstavba panelových sídlisk. V drobných meradlách našich doterajších miest vyzerá často ťažkopádne a neprimerane, bez možností dôsledného riešenia sociálnej oblasti. Zvyšovanie podlažnosti a zvyšovanie hustoty nových sídlisk je zákonitý proces. Zväčša sa ním nepodarilo obohatiť hodnoty a siluetu mesta. Veľký rozsah nových obytných území zvýšil podiel pravidelných a geometrických štruktúr v pôdorysoch miest. Malá výšková a frontálna členitosť budov a blokov, nedostatok koncových sekcií a možností nadväzovania sekcií vyvolávali riešenie z voľne (izolovane) stojacich budov a negovali tým tradičný priestor ulice a námestí. Proces pretvárania krajiny a vytváranie jej nových hodnôt a znakov (každá sociálno-ekonomická formácia po svojom poznačila sídla i krajinu) neustane ani v budúcnosti. Bude sa však musieť účinnejšie riadiť základným princípom – humanizáciou prírody a naturalizáciou človeka.

V plánovaní investičného procesu sa dosiahli isté úspechy aj v kvalitatívnych sférach. Z hľadiska potrieb rozvoja možno kladne hodnotiť intenzitu bytovej výstavby a zlepšenie technickej vybavenosti bytového fondu. Pozitívny dosah na úroveň osídlenia a bývania mal tiež rozvoj technickej infraštruktúry (vodovody, kanalizácia, plynofikácia a pod.). Nepotlačil sa však dominujúci vplyv rezortného plánovania investičného procesu, ktorý výrazne vplýval na časopriestorové združovanie a koordináciu investícií v regióne, meste, na dedine, v štvrti, na sídliskách atď. Odvetvový princíp sťažoval dosiahnutie objemových, územných i časových úspor.

Systémové celky, ako sú mesto, zóna, sídlisko, sa pokúšali riešiť odvetvovými nástrojmi. Nedostatok systémového prístupu v plánovaní investícií bol príčinou zaostávania komplexnosti a vysokej miery rozostavanosti. Často vznikali torzá a budovali sa sídliská ako od mesta izolované „ostrov“ bytov bez vyššej vybavenosti a nie ako organický celok. Architektúra a urbanizmus sa „plánovali a vyrábali“ podľa kritérií tovarovej výroby pre krátkodobý spotrebný tovar. Urbanistická koncepcia sa v plánoch nerešpektovala, dominoval bilančný princíp bez väzieb na sprievodné a vyvolané investície.

V oblasti materiálno-technickej základne a technológií stavieb sa dosiahli čiastkové úspechy. Uskutočnili sa prvé pokusy o uplatnenie nových technológií, ktoré vytvárajú možnosti stavať v intravilánoch miest, v ich cen-

Veľkostná štruktúra mestských sídiel v SR

veľkostná kategória	mestské sídla		obyvateľstvo	
	počet	%	počet	%
nad 200 000	2	1,45	663 953	22,13
80 001 - 200 000	4	2,90	345 524	11,52
50 001 - 80 000	5	3,62	294 061	9,80
20 001 - 50 000	29	21,01	844 944	28,16
10 001 - 20 000	32	23,19	452 325	15,08
5 001 - 10 000	44	31,88	317 150	10,57
4001 - 5 000	12	8,70	53 230	1,77
2 001 - 4 000	8	5,80	26 304	0,88
0 - 2000	2	1,45	2 931	0,10
spolu	138	100,00	3 000 422	100,00

Zdroj: ŠÚ SR, SOBD 2001

trálnych územiach. Súbežne s tým sa realizovali viaceré tzv. polyfunkčné domy a v rámci nich vertikálne radenie funkcií.

Analýza pozitívnych a negatívnych javov urbanizmu, územného plánovania v oblasti investičného procesu a jeho vplyvu na proces osídlenia odhalila celý rad protirečení. Je to v prvom rade protirečenie medzi ideovo-ekonomickým a technickým zabezpečovaním. Architektúra a urbanizmus sa nedoceňovali ako významný nástroj kultúry, politiky a propagandy. Urbanizmus sa plne neuplatnil ako významný nástroj životného prostredia. Investičný proces, urbanizmus a tvorba, ale aj ochrana životného prostredia sa nechápali, neplánovali a ani ne-realizovali na základe systémového princípu. Plánovali sa rezortne, životné prostredie sa pohybovalo v oblasti ochrany, nevyužívala sa priestorová a územná zložka plánovania, zdôrazňoval sa iba ekonomický pól, pričom urbanistický a biologický pól nie sú menej významné.

V rámci sídiel mestského typu sa vytvárali typické „sídliská“ so všetkými negatívami – slabá komplexnosť, unifikované typy a výšky, často slabé urbanistické hodnoty napriek tomu, že už na začiatku 80-tych rokov sa zaznamenal značný zlom v požadovaní a príprave materiálov na kvalitatívne zmeny v tvorbe obytného prostredia, participácie obyvateľov v riešení problémov bývania a v preferovaní ekologických hľadísk ako východiskového momentu na dosiahnutie kvalitatívnych zmien v riešení prostredia.

V súčasnosti je v SR 138 obcí so štatútom mesta, ktoré sú veľmi rôznorodé, či už počtom obyvateľov, veľkosťou, funkčným využitím atď. V roku 2001 bolo evidovaných 3 000 422 obyvateľov žijúcich v obciach so štatútom mesta, čo predstavuje z celkového počtu 5 379 455 obyvateľov Slovenskej republiky 55,8 %. Množstvo obyvateľov žijúcich v jednotlivých mestách SR sa veľmi líši – rádo vo. Najväčšie mesto je hlavné mesto SR Bratislava s počtom obyvateľov 428 672 a naopak najmenej obyvateľov – 1 414 žije v meste Modrý Kameň.

Na Slovensku prevažujú mestá strednej kategórie s počtom obyvateľov od 5 000 do 50 000 (105 miest z celkového počtu 138 – 76 %).

V budúcnosti bude potrebné implementovať požiadavky EÚ na podmienky SR. Keďže v SR sú len dve mestá, pre ktoré Európska komisia navrhuje vypracovávať plán environmentálneho manažmentu, ktorý zabezpečí integrovaný prístup k riešeniu environmentálnych problémov v mestských sídlach, v podmienkach SR bude potrebné určiť, pre ktoré mestá bude táto povinnosť zakotvená v legislatíve.

Ing. Miriam Rolková
SAŽP Žilina